

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ФАКУЛЬТЕТ КОРЕКЦІЙНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ І
ПСИХОЛОГІЇ**

Кафедра логопедії і спеціальних методик

**Дипломна робота
магістра**

**з теми: „ КОРЕКЦІЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ УМІНЬ
У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ
МОВЛЕННЯ”**

Виконала: студентка групи KorL1-16z
спеціальності 8.01010501 Спеціальна
освіта. Логопедія. Спеціальна психологія
Кофлюк Лілія Василівна

Науковий керівник:
Мілевська О.П., канд. пед. наук,
доцент кафедри логопедії та
спеціальних методик

Рецензент:
Вержиховська О.М., канд. пед. наук,
доцент кафедри психолого-медико-
педагогічних основ корекційної роботи

Кам'янець-Подільський - 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. МЕТОДИЧНА ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ УМІНЬ У ДОШКІЛЬНИКІВ	7
1.1. Характеристика процесу становлення лексико-семантичної системності за умов типового мовленнєвого онтогенезу.....	7
1.2. Особливості опанування лексико-семантичними категоріями дітьми із загальним недорозвиненням мовлення.....	17
1.3. Сучасні підходи до розвитку та корекції лексико-семантичних умінь у дошкільників.....	27
ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ	31
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ УМІНЬ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ	33
2.1. Обґрунтування методики констатувального дослідження.....	33
2.2. Аналіз результатів констатувального дослідження.....	39
ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ	48
РОЗДІЛ III. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ КОРЕКЦІЇ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ УМІНЬ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ	50
3.1. Обґрунтування змісту методичного забезпечення з корекції лексико-семантичних умінь у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення.....	50
3.2. Апробація формувальної методики та аналіз результатів.....	79
ВИСНОВКИ ДО III РОЗДІЛУ	84
ВИСНОВКИ	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	89
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Згідно з Національною доктриною розвитку освіти у XXI столітті, вдосконалення системи освіти й виховання у відповідності до принципів гуманізації та індивідуалізації передбачає максимальне врахування особистісних та психофізичних особливостей дітей й створення таких умов освіти, які б сприяли повноцінному розвитку особистості дитини та її успішному навчанню. Діти з важкими порушеннями мовлення відзначаються наявністю стійкого мовленнєвого недорозвинення, яке суттєво перешкоджає навчанню. У цьому контексті актуальною проблемою вітчизняної педагогічної теорії і практики є розроблення і впровадження дидактико-методичних матеріалів для підвищення мовленнєвої компетентності дітей з порушеннями психофізичного розвитку, зокрема дітей з важкими порушеннями мовлення.

У теоретичних і методичних працях вітчизняних та зарубіжних науковців, присвячених питанням корекційної роботи з дітьми зі складними формами мовленнєвої патології, знаходять відображення чимало аспектів цієї складної проблеми (праці Л. Бартеневої, Е. Данілавічюте, Н. Жукової, С. Коноплястої, А. Колупаєвої, О. Мастюкової, Н. Ніщєвої, Ю. Рібцун, Т. Сак, Є. Соботович, В. Тарасун, В. Тищенко, Л. Трофименко, Т. Філічової, Н. Чередніченко, М.Шеремет та ін.). Поряд із розкриттям сутності, напрямків та змісту корекційного впливу на порушені ланки мовленнєвої системи, у науково-методичних роботах наголошується на важливості роботи з попередження вторинних порушень, пов'язаних із первинним мовленнєвим дефектом. Загалом, такі порушення проявляються у шкільному віці, під час опанування дітьми грамотою. Адже для повноцінного навчання необхідні ряд передумов, серед яких найбільш значимою є практичний рівень володіння системою лексико-семантичних умінь.

Особливості засвоєння лексико-семантичного компоненту мовлення дошкільниками були предметом уваги багатьох науковців (О. Мілевська, О. Ткач, І. Марченко, Л. Бартенева М. Шеремет, Н. Пахомова, Л. Трофименко,

Є. Соботович, Л.Федоренко). Ними були розглянуті особливості розвитку лексичної системності в онтогенезі мовлення, а також підкреслено складність процесу оволодіння лексикою дітьми дошкільного віку. Окремі дослідження розкривають особливості опанування семантичною ланкою мовленнєвого висловлювання (праці В. Воробйової, С. Шаховської, В. Тищенко, В. Тарасун, Т. Філічової, М. Фомічової, Є. Соботович, Л. Трофименко, В. Виноградов, С. Канцельсон,) і відводять семантичному компоненту головну роль в організації синтаксичних одиниць, що складають основу мовленнєвої комунікації. Науковці дійшли висновку, що центральною категорією розвитку синтаксису дитячого мовлення є співвіднесення змісту висловлювання з дійсністю (Л. Виготський, О. Леонтьєв, Л. Цукровий, А. Шахнарович та ін.).

Аналіз мовної продукції дошкільників із загальним недорозвитком мовлення різного генезу свідчить про значні труднощі у використанні семантичних одиниць, що виражається в стереотипних відповідях, неадекватних семантичних замінах, стійких аграматизмах. На думку науковців, це зумовлено тим, що граматичні значення завжди більш абстрактні, ніж лексичні, а граматико-семантична система мови організована на основі великої кількості мовних правил.

Загалом, порушення семантичного компонента мовлення у дітей із ЗНМ обумовлені недорозвиненням у них морфологічних і синтаксичних узагальнень, несформованістю тих мовних операцій, у процесі яких відбувається граматичне конструювання, вибір певних мовних одиниць та елементів з закріпленою у свідомості дитини та їх об'єднання в певні синтагматичні структури (Н.Жукова, Р.Лалаєва, Н.Серебрякова, Є. Соботович, Т. Філічова).

Відповідно, набуває актуальності проблема вивчення особливостей формування лексико-семантичними вміннями дошкільниками із загальним недорозвиненням мовлення та особливостей корекції відповідних умінь в у них.

Мета дослідження: розроблення методичного забезпечення з корекції лексико-семантичних умінь у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження**:

1. здійснити теоретичний аналіз проблеми формування лексико-семантичного компонента мовлення у дошкільників з типовим та порушеним мовленнєвим розвитком;

2. провести експериментальне дослідження стану сформованості лексико-семантичних умінь у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення;

3. розробити методичне забезпечення для розвитку та корекції лексико-семантичних умінь у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

Об'єкт дослідження: корекція лексичного компонента мовлення у старших дошкільників.

Предмет дослідження: методичне забезпечення для корекції лексико-семантичних умінь у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення.

Для досягнення поставленої мети і вирішення завдань були використані наступні **методи**: *теоретичні*: вивчення та аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури, методичних джерел, супровідної документації; *емпіричні*: педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний); *статистичні*: кількісний та якісний аналіз отриманих результатів та їх узагальнення.

Елементи наукової новизни: узагальнено теоретичні відомості з опанування дошкільниками лексичним компонентом мовлення за умов типового онтогенезу мовлення та мовленнєвого дизонтогенезу; досліджено стан сформованості лексико-семантичних умінь у дошкільників із типовим мовленнєвим розвитком та загальним недорозвиненням мовлення; розроблено зміст методичного забезпечення з розвитку лексико-семантичних умінь у дітей-логопатів.

Практична значущість дослідження полягає у розробленні та апробації методичного забезпечення, формування лексико-семантичних умінь у старших

дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. Матеріали роботи можуть бути використані логопедами спеціалізованих та загальноосвітніх дошкільних закладів, вихователями логопедичних груп, а також логопедами ЗОШ для відпрацювання лексико-граматичних навичок у першокласників.

У якості **експериментальної бази** дослідження виступили Навчально-реабілітаційний центр Івано-Франківської обласної ради (м. Івано-Франківськ), Отинійська ЗОШ (сmt. Отинія, Івано-Франківської обл.). Дослідженням було охоплено 46 дітей старшого дошкільного віку, з них 18 дітей з типовим мовленнєвим розвитком, 28 дітей із загальним недорозвиненням мовленням.

Апробація роботи відбувалась на Науково-практичній конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2017 р.), на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук у 2016 / 2017 н.р. у галузі „Корекційна та соціальна педагогіка”, на Всеукраїнському (з міжнародною участю) студентському форумі „Розвиток спеціальної освіти: студентський формат” (26-27 квітня 2017 р.), на засіданнях методичних об'єднаннях вчителів початкових класів та вчителів-логопедів Івано-Франківського навчально-реабілітаційного центру Івано-Франківської обласної ради.

Результати дослідження відображені у 2 публікаціях.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний зміст викладено на 88 сторінках.

ВИСНОВКИ

Проведене нами дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки та узагальнення.

1. У онтогенезі мовлення об'єктивної важкості набули семантичні уміння, які не можуть реалізуватись автономно, а потребують варіативності лексико-граматичного матеріалу. У сучасній науці розглядають поняття „лексико-семантичні уміння”, під якими розуміють мовленнєві уміння адекватного добору та використання лексичних засобів, правильної поєднуваності лексичних одиниць, включення їх до семантико-граматичного контексту.

Засвоєння лексичної і граматико-семантичної сторін мовлення відбувається шляхом здійснення певних розумових операцій: структурування мовної ситуації та виділення її окремих семантичних елементів; встановлення зв'язку між цими елементами й мовними засобами їх вираження; порівняння однакових компонентів дійсності та визначення їх загальних ознак; узагальнення різних значень слова; практична класифікація слів за семантичними ознаками. Здійснення цих операцій дозволяє опанувати граматичні категорії.

Лексико-семантичні уміння реалізуються на двох рівнях: морфологічному (вміння володіти прийомами словозміни і словотворення) та синтаксичному (вміння складати речення, граматично правильно поєднуючи слова). Вони є показником якісного опанування лексичного та граматичного компонентів мовлення за умов типового мовленнєвого онтогенезу.

2. За наявності загального недорозвинення мовлення процес засвоєння лексико-семантичних умінь ускладнюється або грубо порушується. Дослідження (В. Воробйової, Т. Філічової і Г. Чіркиної) показують, що мовлення дітей даної категорії є недосконалим за своєю лексико-семантичної організації.

У них недостатньо розвинене словесно-логічне мислення, в результаті чого спостерігаються труднощі класифікації й узагальнень слів за

семантичними ознаками; порушення процесу тематичного відбору і семантичного вибору слів при мовному висловлюванні; труднощі оперування морфологічним складом слова; відсутністю морфологічного оформлення слів у реченні; змішуванням відмінкових закінчень та родових закінчень прикметників; перекручуванням морфологічної і звукової будови слів у процесі граматичної словозміни; труднощами вибору відповідної морфеми для вираження потрібного значення.

Дошкільники із ЗНМ повільно засвоюють оперування семантичними одиницями, морфологічна та синтаксична системи мови у них формуються дисгармонійно, оскільки граматичні значення завжди більш абстрактні, ніж лексичні, а лексико-семантична система мови побудована на основі стереотипних відповідях, неадекватних семантичних замінах, стійких аграматизмах.

3. За результатами проведеного нами експериментального вивчення стану сформованості лексико-семантичних умінь у старших дошкільників ми виявили, що досліджувані з ЗНМ володіють лексико-семантичними уміньми на середньому та низькому рівнях. Дошкільники з типовим мовленнєвим розвитком володіють цими ж уміньми на достатньому (у більшій кількості) та середньому рівнях.

Нами було виявлено найбільш типові труднощі оперування *лексико-семантичними уміньми* дошкільниками із ЗНМ (класифікація й узагальнення слів за семантичними значеннями прикметників; називання частин предметів; співвіднесення спільної дії до різних предметів; самостійне утворення зменшувальних назв від іменників чоловічого, жіночого та середнього роду; утворення слів з допомогою суфіксів та з допомогою переходу з однієї частини мови в іншу; утворення антонімічних та синонімічних рядів) та *лексико-граматичними уміньми* (несформованість умінь суфіксального способу словотвору, несформованість умінь утворювати форму множини іменників та дієслів, співвіднесення однини та множини, утворення похідних слів).

4. Представлене нами методичне забезпечення з формування лексико-семантичних умінь розроблене з урахуванням теоретичних даних психолінгвістичних досліджень стосовно процесу формування лексичної системності у дошкільників (зокрема, семантичної ланки лінгвістичного компоненту мовленнєвої діяльності), психологічних механізмів розвитку дитячого мовлення у нормі та патології, визначено пріоритетні складові процесу формування лексико-семантичної сторони мовлення

Нами був проведений лінгвометодичний аналіз основних лексико-семантичних умінь, на основі чого були розроблені методичні вказівки щодо змісту роботи над вказаними уміннями. Ми притримувались положення В. Ільяної, В. Пригоди, Ю. Рібцун та ін. щодо побудови системи розвитку лексико-семантичних умінь за тематичним принципом, що сприяє їхньому запам'ятовуванню та засвоєнню, в той час як багаторазове повторення слова дозволяє швидше вводити його в активне мовлення. Згідно з цим положенням, для підвищення ефективності словникової роботи рекомендується знайомити дитину зі словом у контексті її практичної діяльності. Діти із ЗНМ потребують особливо продуманої системи подання нового матеріалу.

Запропоноване нами методичне забезпечення складається з трьох розділів: 1). Робота над лексико-семантичними уміннями через опанування навичок суфіксально-префіксального словотворення (корекційно-розвивальна робота); 2). Робота над лексико-семантичними уміннями через організацію лексичної системності; 3). Закріплення лексико-семантичних умінь у процесі формування синтаксичних структур з опорою на смисловий контекст та синтаксичне значення слова в реченні. Дана послідовність створює оптимальні можливості для дошкільників із ЗНМ для засвоєння лексико-семантичних умінь.

5. Апробація розробленого нами методичного забезпечення виявила її дієвість; розвивальні завдання сприяють розширенню й уточненню дитиною значення слова, спостереження за його використанням у різних мовленнєвих ситуаціях, порівняння значень за подібними та різними ознаками; у дітей

формується певного роду семантичні зв'язки між словами. Закріплення цих лексико-семантичних зв'язків опосередковане активною мовленнєвою практикою дітей на спеціально підібраному мовленнєвому матеріалі.

Впровадження запропонованого нами методичного забезпечення сприяло покращенню у дітей таких вмінь: здійснювати слуховий контроль за різною семантикою (зменшуваності) і морфологічним оформленням похідних слів з допомогою відповідних суфіксів; здійснювати практичний морфологічний аналіз – довільно змінювати морфеми і утворювати похідні слова відповідно до заданого контексту, визначати неправильно вжиті словотворчі афікси; розуміти та пояснювати значення слів з різними словотворчими морфемами; розуміти смислові зв'язки між словами у реченні; виконувати вправи на контекстно-словесній основі; розуміти похідні значення слів у залежності від суфіксів, префіксів та флексій; покращилося вміння щодо узагальнення слів за семантичними ознаками; змінювати морфеми і утворювати похідні слова відповідно до заданого контексту; утворення слів з допомогою суфіксів та з допомогою переходу з однієї частини мови в іншу; розуміти предметне значення відмінкових форм у процесі відповідей на запитання.

Розроблене нами методичне забезпечення з корекції лексико-семантичних умінь у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення може бути використане логопедами спеціалізованих та загальноосвітніх дошкільних закладів, вихователями логопедичних груп, а також логопедами ЗОШ для відпрацювання лексико-семантичних умінь у першокласників.

Проведене нами дослідження не вичерпує всіх аспектів поставленої проблеми. Перспективою дослідження є вивчення лексико-семантичних умінь у молодших школярів із ЗНМ та доповнення методичного забезпечення для проведення розвивальної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арушанова А.Г. Формування граматичного ладу мови: навчальний посібник / А.Г. Арушанова. – К.: Освіта, 2005. – 296 с.
2. Бартенєва Л.І. Діагностика системи морфологічної словозміни у дітей із НВЗНМ / Л.І. Бартенєва // Теорія та практика сучасної логопедії: Зб. наук. праць : Вип. 4. – К.: Актуальна освіта, 2007. – С. 12–25.
3. Березин Ф.М. Общее языкознание: учебное пособие / Ф.М. Березин, Б.Н. Головин. – М.: Соцэкгиз, 2000. – 450 с.
4. Бистров О.Л. Мова і мовлення: розвивальні ігрові вправи / О.Л. Бистров, О.С. Бистрова. – Харків: Книжкова ліга, 2006. – 21 с.
5. Богуш А.М. Методика навчання дітей української мови у дошкільних навчальних закладах: навч. посіб. / А.М. Богуш. – К.: Видавничий дім „Слово”, 2008. – 440 с.
6. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови: підручник / за ред. А.М. Богуш, Н.В. Гавриш. – К.: Вища школа, 2007. – 542 с.
7. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
8. Волкова Л.С. Логопедия: учебник для студ. деф. фак. пед. высш. учеб. заведений / под ред. Л.С. Волковой / 5-е изд. перераб. и доп. – М.: ВЛАДОС, 2004. – 704 с.
9. Вершинина О.М. Особенности словообразования у детей с общим недоразвитием речи / О.М. Вершинина // Логопед. – 2004. – № 1 А. – С. 59 – 62.
10. Гвоздев А.Н. Вопросы изучения детской речи: учебное пособие / А.Н. Гвоздев. – М.: Детство-Пресс, 2007. – 472 с.
11. Горбунова Н.В. Система лексичної роботи з дітьми старшого дошкільного віку: навчальний посібник / Н.В. Горбунова. – К.: Наука і освіта, 2006. – С. 72 – 76.

12. Грибань Г.М. Психологічні передумови оволодіння лексичною семантикою молодшими школярами із ТПМ // Теорія та практика сучасної логопедії: Зб. наук. праць : Вип. 4. – К.: Актульна освіта, 2007. – С. 38–49.
13. Дарда С.М. Корекційні заняття з логопедії в ДНЗ у 2 частинах. Частина 1. / С.М. Дарда. – Тернопіль: Мандрівець, 2014. – 336 с.
14. Дарда С.М. Корекційні заняття з логопедії в ДНЗ у 2 частинах. Частина 2. / С.М. Дарда. – Тернопіль: Мандрівець, 2014. – 400 с.
15. Дерев'янку Н.П. Формування словникового запасу у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення: навчальний посібник / Н.П. Дерев'янку. – К.: Аксіома, 2006. – С. 57–60.
16. Ефименкова Л.Н. Формирование речи у дошкольников: Дети с общим недоразвитием речи: книга для логопедов / Л.Н. Ефименкова. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1985. – 109 с.
17. Ерёміна В.Н. Формирование семантики многозначного слова у детей с общим недоразвитием речи // Практическая психология и логопедия. – 2006. – № 6. – С. 26 – 31.
18. Жукова Н.С. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников: кн. для логопеда / Н.С. Жукова, Е.М. Мастюкова, Т.Б. Филичева / 2-е изд., перераб. – М.: Просвещение, 1990. – 239 с.
19. Жукова Н.С. Логопедія: Подолання загального недорозвинення мови дошкільників: навчальний посібник / Н.С. Жукова, Е.М. Мастюкова, Т.Б. Филичева. – М.: Просвещение, 2004. – 320 с.
20. Заплатна С.М. Особливості логопедичної роботи з формування складової структури слів у дітей із загальним недорозвиненням мовлення: Актуальні проблеми сучасної логопедії: Матеріали конференції. – К.: РВЦ КПДЮ, 2007. – (Серія «Столична освіта»). – С. 38 – 45.
21. Кроткова А.Н. Особенности формирования лексико-грамматического строя речи у детей с ОНР III уровня / А.Н. Кроткова, Е.Н. Дроздова // Логопед. – 2004. – № 1. – С. 38 – 40.

22. Лалаева Р.И. Коррекция общего недоразвития речи у дошкольников (формирование лексики и грамматического строя): кн. для логопеда / Р.И. Лалаева, Н.В. Серебрякова. – СПб.: СОЮЗ, 1999. – 160 с.
23. Левина Р.Е. Характеристика общего недоразвития речи: Основы теории и практики логопедии / Р.Е. Левина. – М.: Просвещение, 1968. – С. 67 – 85.
24. Леонтьев А.А. Психолингвистический анализ семантики и грамматики: на материале онтогенеза речи / отв. ред. А.А. Леонтьев. – М.: Наука, 1990. – 165 с.
25. Лопатина Л.С. Развитие лексико-грамматической стороны речи у дошкольников со стёртой формой дизартрии: хрестоматия по логопедии (извлечения и тексты): В 2 т.– Т.1. / Л.С. Лопатина; под ред. Л.С. Волковой и В.И. Селиверстова. – М.: ВЛАДОС, 1997. – С. 290 –293.
26. Малярчук А.Я. Обстеження мовлення дітей: дидактичний матеріал / А.Я. Малярчук. – К.: Літера ЛТД, 2004. – 104 с.
27. Марченко І.С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія). – К.: Видавничий дім „Слово”, 2015. – 312 с.
28. Марченко І.С., Маслюк Н.В. Усвідомлення словесного складу мовлення дітьми старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня // Корекційна педагогіка. – 2009. – №1. – С.31–37
29. Мілевська О.П. До питання вивчення зв'язних висловлювань в учнів із ЗНМ підготовчого класу // Сучасні проблеми логопедії та реабілітації : матеріали III Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (4 квітня 2014 року, м. Суми) / О.П. Мілевська. – Суми: Сум ДПУ імені А.С. Макаренка, 2014. – С.146–149.
30. Мілевська О.П. Розвиток зв'язних висловлювань у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення: корекційний та освітній аспекти // Развитие системы коррекционного образования на современном

етапе : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / О.П. Мілевська. – Симферополь, 2013. – С. 139–145.

31. Мілевська О.П. До питання формування зв'язних висловлювань в учнів із загальним недорозвитком мовлення / О.П. Мілевська: науково-методичний журнал. – 2011. – №1. – С. 45–51.

32. Мілевська О.П. Зміст уроків розвитку мовлення у молодших класах для учнів з важкими порушеннями мовлення // Педагогічне Поділля : зб. наукових праць Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Серія соціально-педагогічна : вип. 4, у 2 т. – Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2005. – Т.1. – С.152–159.

33. Мілевська О.П. Прийоми формування лексико-граматичних узагальнень у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення // Теоретичні та практичні аспекти розвитку сучасної педагогіки та психології: Збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (24-25 червня 2016 р., м. Львів,). – Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2015. – С. 46-50.

34. Момот Т.Л. Грамотійко: логопедичний зошит № 2 для розвитку усного і писемного мовлення / Т.Л. Момот. – Тернопіль: навчальна книга Богдан, 2004. – 42 с.

35. Момот Т.Л. Грамотійко: логопедичний зошит № 3 для розвитку усного і писемного мовлення / Т.Л. Момот. – Тернопіль: навчальна книга Богдан, 2006. – 47 с.

36. Нищева Н.В. Система коррекционной работы в логопедической группе для детей с общим недоразвитием речи: пособие / Н.В. Нищева. – СПб: ДЕТСТВО-ПРЕСС, 2001.– 352 с.

37. Нищева Н.В. Перспективне планування логопедичної роботи в старшій групі дітей дошкільного віку із ЗНМ : посібник / Н.В. Нищева. – СПб: ДЕТСТВО-ПРЕСС, 2001.– 65 с.

38. Рібцун Ю.В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс / Ю. В. Рібцун. – К.: Освіта України, 2011. – 292 с.
39. Розвиток мовлення: конспекти комплексних занять / упоряд. В.Л. Сухар. – Х.: Вид-во Ранок, 2009. – 208 с.
40. Селивестров В.И. Воспитание и обучение детей с расстройством речи / под ред. С.С. Ляпидевского, В.И. Селиверстова. – М.: Просвещение, 2001. – 192
41. Серебрякова Н.В. Перспективное планирование работы логопеда в старшей группе дошкольного образовательного учреждения (ОНР, ФФНМ) // Диагностика нарушений речи у детей и организация логопедической работы в условиях дошкольного учреждения. Сборник методических рекомендаций. – С-Пб.: „Детство-Пресс”, 2000. – С. 177-183.
42. Соботович Е.Ф. Порухення мовного розвитку та шляхи їх корекції: навчально-методичний посібник / Є.Ф. Соботович. – К.: ІСДО, 1995. – 204 с.
43. Соботович Е.Ф. Методика виявлення речевих порушень у дітей і діагностика їх готовності к школьному обучению / Е.Ф. Соботович. – К.: ПП Компанія Актуальна освіта, 1998. – 127 с.
44. Соботович Е.Ф. Психолінгвістическа структура речевої діяльності і механізми її формування / Е.Ф. Соботович. – К.: ІЗМН, 1997. – 44 с.
45. Соботович Є.Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини (у його лексичній ланці) на різних вікових етапах. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (у його граматичній ланці) дитини дошкільного віку / Є.Ф. Соботович // Дефектологія. – 2003. – № 2. – С. 2 – 11.
46. Соботович Є.Ф. Структура мовленнєвої діяльності і механізми її формування: науково-методичний посібник / Є.Ф. Соботович. – К.: ІЗМН, 1997. – 44 с.
47. Соботович Є.Ф., Трофіменко Л.І. Особливості засвоєння дітьми із НЗНМ узагальненого лексичного значення слова та його понятійної

співвіднесеності / Л.І. Трофіменко, Є.Ф. Соботович // Дефектологія. – 1999. – № 1. – С. 55-58.

48. Соломаха Л.И. Перспективное планирование работы логопеда в средней группе дошкольного образовательного учреждения (ОНР) // Диагностика нарушений речи у детей и организация логопедической работы в условиях дошкольного учреждения. Сборник методических рекомендаций. – С-Пб.: „Детство-Пресс”, 2000. – С. 173-187.

49. Теремкова Н.Є. Логопедические домашние задания для детей 5-7 лет с ОНР у 4 альбомах. Альбом 1: науково-методичний посібник / Н.Є. Теремкова. – К.: СИНЕРГИЯ, 2008. – 25 С.

50. Теремкова Н.Є. Логопедические домашние задания для детей 5-7 лет с ОНР у 4 альбомах. Альбом 2: науково-методичний посібник / Н.Є. Теремкова. – К.: СИНЕРГИЯ, 2008. – 25 С.

51. Теремкова Н.Є. Логопедические домашние задания для детей 5-7 лет с ОНР у 4 альбомах. Альбом 3: науково-методичний посібник / Н.Є. Теремкова. – К.: СИНЕРГИЯ, 2008. – 23 С.

52. Теремкова Н.Є. Логопедические домашние задания для детей 5-7 лет с ОНР у 4 альбомах. Альбом 4: науково-методичний посібник / Н.Є. Теремкова. – К.: СИНЕРГИЯ, 2008. – 28 С.

53. Тимофеева Г.С. Формирование лексико-грамматического строя речи у детей старшего дошкольного возраста / Г.С. Тимофеева // Логопед – 2005 – №2. – С. 2 – 13.

54. Тищенко В.В. Методика формування ймовірного прогнозування в мовленнєвій діяльності дітей дошкільників із ЗНМ: науковий часопис / В.В. Тищенко. – 2012. – Вип.2. – С. 269 – 273.

55. Ткач О.М. Формування семантичних полів слів в онтогенезі / О.М. Ткач // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія / за ред. О.В. Гаврилова, В.І. Співака. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – Вип. III. – С. 192–197.

56. Ткач О.М. Формування синтаксичної структури речень в онтогенезі / О.М. Ткач // Логопедія: науково-методичний журнал. – 2011. – №1. – С. 83–85.
57. Ткаченко Т.А. Учимося говорити правильно. Система корекції загального недорозвитку мовлення у дітей 6 років / Т.А. Ткаченко. – М.: Гном і Д., 2001. – 40с.
58. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення: програмно-методичний комплекс / Л.І. Трофименко. – К. : Актуальна освіта, 2007. – 120 с.
59. Трофименко Л.І. Дослідження особливостей формування лексичного значення у дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення / Л.І. Трофименко // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: науково-методичний збірник. – Вип. 4. – 2002. – С. 276– 279.
60. Трофименко Л.І. Розуміння багатозначних слів дітьми п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення / Л.І. Трофименко // Дефектологія. – 2002. – №4. – С. 52 – 55.
61. Федорович Л.О. Конспекти логоритмічних занять із дітьми дошкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення / Л.О. Федорович, Я.О. Пищалка. – Запоріжжя: ТОВ «ЛПС», 2009. – 288 с.
62. Федієнко В.В. Учимося говорити: навчальне видання / ігрові методики раннього віку / В.В. Федієнко, В.В. Хоржинова. – Харків: Школа, 2005. – 16 с.
63. Федієнко В.А. Мовленнєве спілкування / В.А. Федієнко, Т.А. Уварова, Ю.С. Волкова. – Харків: Школа, 2004. – 64 с.
64. Федоренко Л.П. Методика розвитку мовлення дітей дошкільного віку: посібник для вихователя дитячого садка / Л.П. Федоренко, Т.А. Фомичева / второй издание. - М. : Просвещение, 2000. -345с
65. Филичева Т.Б. Коррекционное обучение и воспитание детей 5-летнего возраста с общим недоразвитием речи / Т.Б. Филичева, Г.В. Чиркина. – М.: Айрис-пресс, 2001. – 44 с.

66. Филичова Т.Б. Изучение детей с общим недоразвитием речи в специальном детском саду / Т.Б. Филичова, В. Чиркина // Дефектология. - 1985. - № 6. - С. 55 - 62.

67. Цейтлин С.Н. Язык и ребёнок: Лингвистика детской речи / С.Н. Цейтлин. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 240 с.

68. Шахнарович А.М. Психолингвистический анализ семантики и грамматики: на материале онтогенеза речи / А.М. Шахнарович, Н.М. Юрьева. – М.: Наука, 2002. – 166 с.

69. Швалюк Т.М. Методика формування складних синтаксичних конструкцій у старших дошкільників із тяжкими порушеннями мовлення // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія: зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – №18. – С.284–288.

70. Шеремет М.К., Пахомова Н.Г. Формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення до навчання в школі / М.К. Шеремет, Н.Г. Пахомова // Навчально-методичний посібник. – К.: Либідь, 2009. – 218 с.